

Факт вчиненого на городищі погрому, жертвами якого стали дорослі й навіть діти, перегукується з відомим літописним повідомленням про те, що Батий «изби вси и не пощаде от отрочать до сосущих млеко»¹⁹. Городницю, як і інші галицькі міста, спіткала доля багатьох давньоруських центрів. Археологічні матеріали, виявлені під час досліджень городища, є одним з небагатьох, але дуже важливих джерел для характеристики загальної картини наслідків навали в Південно-Західну Русь. Вони допомагають визначити ще один напрямок ворожих ударів у цьому районі і підтверджують свідчення літописів та інших писемних джерел про інтенсивне розорення величезної території Південно-Західної Русі ордами Батия.

В. М. ПЕТЕГИРИЧ

Пам'ятники времени нашествия золотоордынцев на Галицкую землю

Резюме

Статья посвящена историко-археологической интерпретации материалов, изученных в результате исследований древнерусского городища в с. Городница на Ивано-Франковщине. Обнаруженные на городище полуземляночные жилища были сожжены, а их жители убиты. Археологические материалы из жилищ датируются XII—XIII вв. Типичные изделия городского ремесла позволяют предполагать, что на месте городища существовал город, уничтоженный во время нашествия орд Батия на Галицкую землю.

Ю. В. КОСТЕНКО

Пам'ятки зарубинецької культури на Трубежі

Уперше матеріали із зарубинецьких поселень середньої течії р. Трубіж, одного з лісостепових притоків Дніпра, були введені до наукового обігу в 1969 р.¹ Інтерпретовані як залишки матеріальної культури одного з пізньозарубинецьких угруповань, вони використовувались дослідниками при тлумаченні історичної долі носіїв цієї культури. П. М. Третьяков вважав, що пізньозарубинецькі старожитності в поріччї Трубежа аналогічні брянським та поселенням перших століть нашої ери на Середній Десні². Є. В. Максимов називає їх матеріалами типу поселення Почеп на Верхній Десні³. Було висловлено припущення, що час появи цих поселень на Трубежі припадає на II ст. н. е.⁴

Протягом двадцяти років автор збирав підйомний матеріал, в тому числі зарубинецький, на багаточисельних поселеннях в межах Баришівського району Київської області. На 30 км відріжку р. Трубіж виявлено залишки семи поселень зарубинецької культури (рис. 1). Проте лише у двох пунктах, поблизу Баришівки в урочищі Острів та неподалік с. Коржі в урочищі Рябці, переважає підйомний матеріал зарубинецького часу. Тому в статті розглядаються лише матеріали, датування яких першими століттями до нашої ери — першими століттями

¹⁹ ПСРЛ, т. 2, с. 781.

¹ Савчук А. П. Поселения зарубинецкой культуры в поречье р. Трубеж. — МИА, 1969, № 160, с. 82—87.

² Третьяков П. М. Старожитності I тисячоліття н. е. в Середньому Подесенні. — Середні віки на Україні, 1971, вип. 1, с. 114; Третьяков П. М. Зарубинецкая культура и поднепровские славяне. — СА, 1968, № 4, с. 60.

³ Баран В. Д., Максимов Є. В. Досягнення і проблеми раннеслов'янської археології. — Археологія, 1978, вип. 26, с. 66.

⁴ Максимов Є. В. Зарубинецкая культура. — В кн.: Проблемы этногенеза славян. Киев, 1978, с. 40.

нашої ери не викликає заперечень. Поселення розташовані, як правило, на невисоких піщаних мисах або на підвищеннях серед торфовищ у заплаві ріки. Як встановлено шурфуванням на деяких поселеннях, культурний шар розвіяний. Зібрані матеріали, в тому числі на раніше невідомих поселеннях поблизу Барішівки, Гостролуччя, Коржів та Борщева, дають можливість уточнити час появи на Трубежі зарубинецького населення та характер його зв'язків з північними районами.

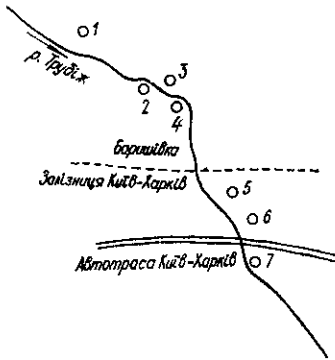

Рис. 1. Схема поширення пам'яток зарубинецької культури в середній течії р. Трубіж:

1 — с. Гостролуччя, урочище Остролівка; 2 — с. Пасішна; 3 — с. Селище, урочище Бирки; 4 — Барішівка, урочище Острів; 5, 6 — с. Коржі, урочище Панський Кут, Рябіці; 7 — с. Борщів, урочище Кут.

2) посудини з короткими (1—2,5 см) вертикальними вінцями із горизонтально зрізаним краєм, високо піднятими плічками. Колір сірий та світло-коричневий (рис. 2, 3);

3) широкогорлі посудини з вертикальними чи трохи скошеними всередину вінцями із заокругленими чи горизонтально зрізаними краями. Колір сірий (рис. 2, 4).

Інколи край вінця прикрашався нігтьовими ямками, глибокими косими насічками. Трапляються посудини, орнаментовані рядами нігтьових ямок у місці переходу вінця в плічка. Денця горщиків та корчаг горизонтально сформовані, часто з чітко виділеною закраїною.

Лошений посуд представлено фрагментами циліндричних чорнолощених мисок (рис. 2, 5), а також мисок бурого кольору, денця яких мають невеликий піддон (рис. 2, 6). Виготовлені вони з добре відмученої глини з дрібними домішками піску та зерен кровавику. На поселенні виявлено глиняні пряслиці з вузьким отвором, округлі та біконічні, з лощеною поверхнею, плоскі, що виготовлені зі стінки посудини (рис. 2, 7—9).

Очевидно, до комплексу зарубинецьких матеріалів відносяться і зібрані на цьому пункті численні уламки виготовлених з граніту і пісковика зернотерок.

Зарубинецький матеріал збирався протягом тривалого часу на колишньому піщаному мисі на північ від с. Пасішна, поблизу мосту через Трубіж (пункт 2). У видувах траплялися фрагменти шорсткою та лощеного посуду. Виділяються уламки корчаг бурого кольору, виготовлених із глини з великими домішками шамоту в тісті. Чорнолощені посудини мають різкий злам на плечі. Знайдено пряслиця двох типів — глиняні опуклобок і зі стінок лошених посудин. Виявлено бронзову пронизку у вигляді спіралі (рис. 3, 2), намистини — скляну блакитну, половину жовтої пастової та комбінованої з темно-зеленого скла і червоної пасти.

На лівому березі р. Трубіж на південний схід від с. Селище у кількох місцях великого дюнного масиву Бирки простежено залишки ще

одного зарубинецького поселення. У 1961—1962 рр. піщані дюни засаджені сосною. Найбільші скупчення кераміки, виробів із бронзи та намистин зафіксовано на площі 60×30 м у західній частині масиву, зокрема в урочищі під Веселою горою. Переважають фрагменти шорстких горщиків першого типу (рис. 4, 1), прикрашених по краю глибокими косими насічками або нігтьовими ямками, що інколи мають різні розміри та частоту. Таким же чином орнаментовані посудини і третього типу. Виявлено лощені біконічні пряслиця, дуже сплюснені, із широким (1—1,5 см) отвором (рис. 3, 29, 34); виготовлені із стінок чорнолощених посудин (зовнішній діаметр 2—4, діаметр отвору 0,5—1,2 см, товщина 0,5—1 см, (рис. 3, 35)), трапецієподібні з вузьким отвором, інколи підлощені (рис. 3, 28). Знайдено заготовку пряслиця зі стінки чорнолощеної посудини діаметром 2,7—2,8 см. Кількісно переважають цілі та фрагменти (15) пряслиць, виготовлених із стінок лощених посудин.

Привертають увагу дрібні вироби із бронзи — фрагмент перся з полірованою поверхнею (рис. 3, 1), невеликі із тонкого бронзового дроту діаметром 1—2 мм двоспіральні (очковидні) підвіски та їх уламки (рис. 3, 6), очевидно, фрагмент підвіски з вим'ястою білою емаллю (рис. 3, 7), пронизки із тоненького дроту у вигляді спіралі (рис. 3, 3) та рурочок із листоподібних пластинок, зокрема з косим орнаментом зверху (рис. 3, 4), кінцеві накладки на ремінці (рис. 3, 5), деформовані голка (рис. 3, 12) та косметичний пінцет (рис. 3, 8), уламок кільця діаметром 5 см, виготовленого з квадратного у розрізі (2×2 мм) дроту і прикрашеного з двох боків по одній грані пунктирним орнаментом. Виявлено різноманітні бронзові колечки із неспаяними кінцями, переважно дрібні (діаметром 3—5 мм, рис. 3, 9). Виготовлені вони з круглого та овального дроту, уламки якого траплялися в урочищі під Веселою горою. Досить часто знаходили тут також краплі застиглої бронзи, інший бронзовий лом. Усе це може свідчити про існування бронзоливарного виробництва на поселенні поблизу с. Селище.

Виявлене намисто можна поділити на скляне, пластове та комбіноване. Скляні намистини, як правило, невеликі за розмірами, мають кулясту, джжкоподібну, циліндричну форми. Багато бісеру (рис. 3, 10). Скло переважно непрозоре синього, червоного, сірого, жовтого та чорного кольорів. Цікава синя намистина майже циліндричної форми з ребристим краєм, вкритим жовтою фарбою (рис. 3, 11). Виявлено скляну дводольну намистину білого кольору, в якій прокладка золотої фольги вплавлена між верхнім і нижнім шарами скла (рис. 3, 17). На основі конструкції можна думати, що металеву прокладку, очевидно, мала і видовжена намистина із заусеницями по краях з жовтого прозорого скла (рис. 3, 18). Металева прокладка у таких порожніх всередині намистин наносилась на скляну прозору трубочку-основу, впаяну по краях в більшу за розмірами тонкостінну трубочку. Внутрішня трубочка намистини з урочища Під Веселою горою розбита і знаходиться всередині більшої. Привертає увагу фрагмент видовже-

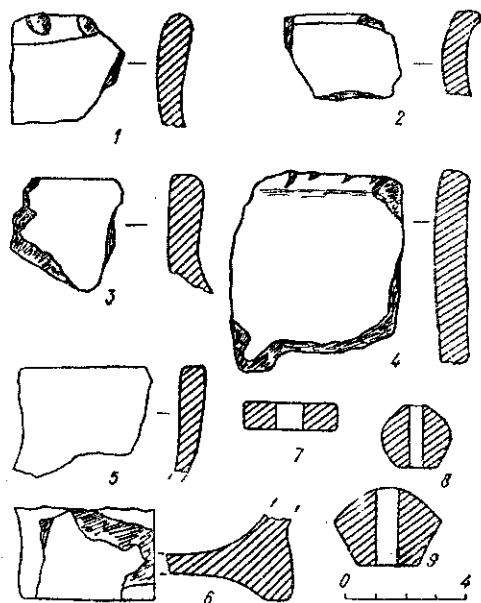

Рис. 2. Зразки шорстких (1—4), лощених (5, 6) посудин та пряслиць (7—9) з поселення поблизу с. Гостролуччя, урочище Остролівка.

ної намистини з чорного скла, вся поверхня якої вкрита білими фесто-
нами (рис. 3, 21). Пастові намистини в основному циліндричної форми
червоного кольору. Трапляються уламки намистин з червоної пасти
у формі дуже сплющеного паралелепіпеду. Окрему групу становлять
циліндричні та овальні намистини, виготовлені із сплаву темно-зеле-
ного скла й червоної пасти. Співвідношення компонентів різне — пе-

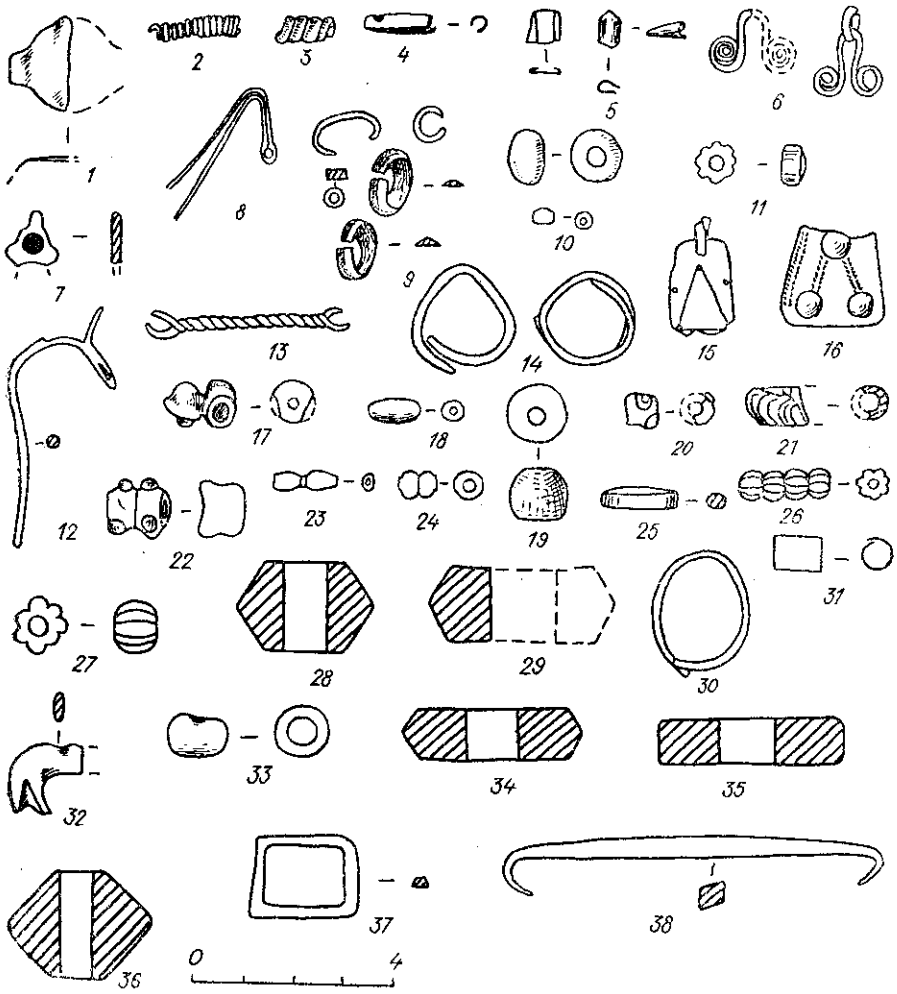

Рис. 3. Знахідки з пізньозарубинецьких поселень в середній течії р. Трубіж:
2 — с. Пасішна; 1, 3—12, 17, 18, 20, 21, 28, 29, 34, 35 — с. Селище, урочище Під Веселою Горюю;
19, 22, 26, 27 — с. Баришівка, урочище Острів; 13—16, 23—25, 38 — с. Коржі, урочище Рябці; 30—
33; 36, 37 — с. Борців, урочище Кут.

реважає скло і навпаки. З такого комбінованого матеріалу виготов-
лена намистина, на поверхню якої прикріплено овальної форми щиток
жовтої пасти, а в центрі його, зверху — невеликий шматок темно-зе-
леного скла (рис. 3, 20). Половина діжкоподібної намистини темно-
зеленого кольору вкрита шаром чорного скла, на який, в свою чергу,
нанесено шар червоної пасти.

Зарубинецькі матеріали виявлено в урочищі Острів на розорю-
ваному піщаному підвищенні серед заплави ріки за 2 км на північ
від Баришівки (пункт 4). Уздовж краю підвищення на площі 40×80 м
зафіксовано окремі скупчення фрагментів вінець шорстких ліпних
горщиків першого та третього типів, виготовлених із глини зі значи-
ми домішками шамоту, товченого каменю, інколи слюди (рис. 4, 2—5).
Зрідка вони орнаментовані по краю вінець нігтьовими ямками та ко-

сими насічками, нанесеними досить недбало. Поверхня горщиків горбкувата, на деяких фрагментах є вертикальні розчоси. Найбільш недбало виготовлені товстостінні округлобокі посудини — корчаги. Денця їх мають незначну закраїну, а в тісті помітні значні домішки

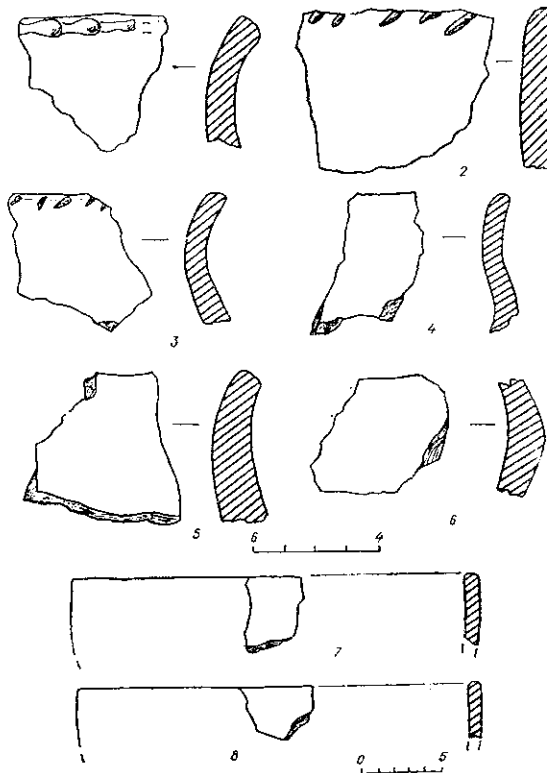

Рис. 4. Зразки шорстких (1—5) та лощених (6—8) посудин з поселення поблизу с. Селище, урочище Під Веселою горою (1) та неподалік Барнишівки, урочище Острів (2—8).

шамоту і товченого каменю. Чітко простежується джгутово-стрічковий спосіб їх виготовлення.

На відміну від описаних вище пунктів із зарубинецькими матеріалами в урочищі Острів частіше трапляються уламки чорно- та буролощених посудин, серед них ребристих (рис. 4, 6) та з циліндричною верхньою частиною (рис. 4, 7, 8) мисок. Денця лощених посудин плоскі. У тісті помітні домішки піску, дрібного шамоту та каменю. Світлобуре лощіння має невеликий фрагмент посудини з численними дірочками, очевидно, курильниці. З уламків чорнолощених посудин виготовлялися пряслиця, подібні знайденим на поселенні поблизу с. Селище. Знайдено фрагмент невеликої світлоглиняної античної посудини, можливо, кришки, в тісті якої простежуються дрібний пісок та червоні частки.

Однодольні та багатодольні намистини із синього скла мають джжкоподібну та ребристу форму (рис. 3, 19, 26, 27). Привертає увагу скляна дводольна поліхромна намистина, на якій розміщено по краю з двох боків по чотири темно-зеленого кольору очка-шишечки (рис. 3, 22). Трапляються також пастові намистини циліндричної форми червоного та зеленуватого кольорів та у формі сплющеного паралелепіпеду червоного кольору.

На протилежному березі р. Трубіж, південно-східніше с. Коржі, в урочищі Панський Кут (пункт 5) на піщаній гряді серед торфовища

також виявлено фрагменти посуду, що за формами, характером гончарної маси, орнаментациєю, очевидно, можна віднести до зарубинецького часу. Серед них переважають уламки шорстких горщиків першого типу. Трапляються фрагменти чорнолошених посудин з конічною верхньою частиною та ребристою формою бочка.

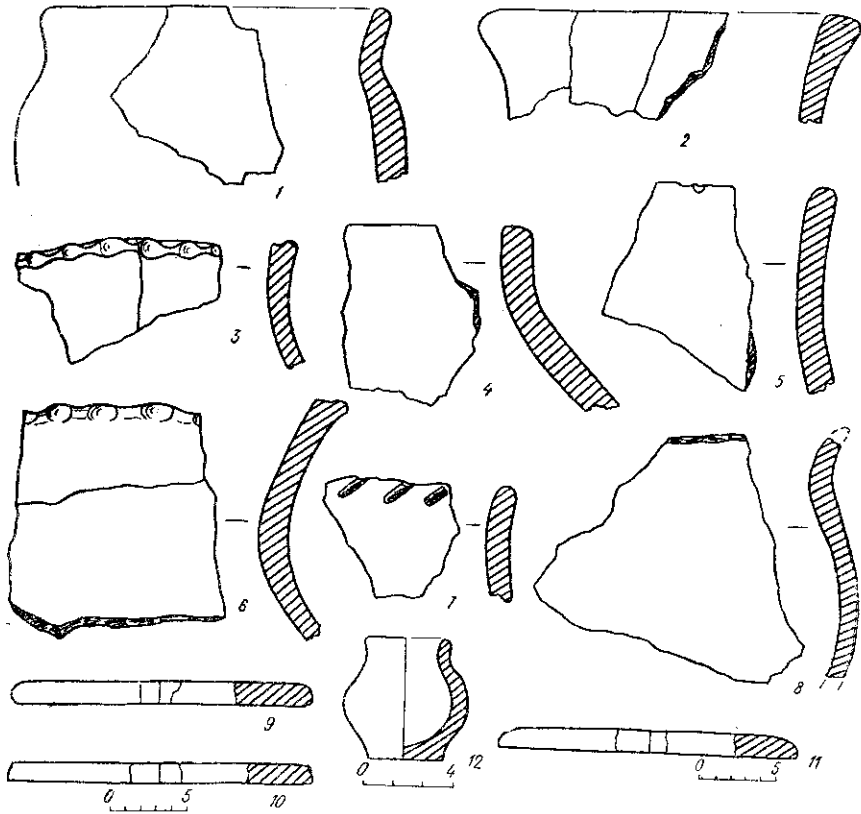

Рис. 5. Шорсткий посуд з поселення поблизу с. Коржі, урочище Рябці (1–12).

Залишки ще одного поселення зарубинецької культури виявлено за 2 км на схід від урочища Панський Кут на великому дюнному масиві в урочищі Рябці (пункт 6). У центрі цього масиву, в 1978 р. перетвореного на піщаний кар'єр і остаточно знищеного у 1980 р., на одному з видувів на площі 20×10 м знайдено велике скупчення фрагментів посуду, окремих речей, вугликів, що, очевидно, було розвалом житла. У зібраному тут керамічному матеріалі переважають фрагменти ліпних шорстких горщиків бурого, коричневого, сірого та жовто-червоного кольорів з прямими або тією чи іншою мірою відігнутими назовні вівцями (рис. 5, 1, 4, 5). Вони належать округлобоким, переважно невеликого розміру горщикам з високо піднятими плічками. Певне уявлення про розміри цих горщиків дають їх денця, діаметр яких 4,5–11 см. Крім характерної для Потрубіжжя орнаментациї по краю вінець косими насічками та нігтьовими ямками горщики з поселення в урочищі Рябці прикрашалися також по шийці хвилястою лінією та рядом прокреслених ямок. У розвалі житла траплялись уламки товстостінних посудин-зерновиків, корчаг, фрагменти двох ліпних глиняних дисків-сковорід діаметром 20 см із заглаженою зверху поверхнею (рис. 5, 11), кришки конічної форми з центральною порожнистою ручкою.

Лощений посуд представлений фрагментами бурих та чорних мисок циліндрично-конічної форми з рівним плоским дном або піддоном

(рис. 6, 1, 3, 4). Знайдено також фрагмент колінчастої ручки лощеного кувала (рис. 6, 5). Невеликі плоскі пряслиця (зовнішній діаметр 2,5—2,8, діаметр отвору 0,7—1 см, товщина 0,6—0,9 см) виготовлялися з глини або із стінок як лошених, так і шорстких посудин (рис. 6, б). Одна із заготовок пряслиця зі стінки шорсткої посудини мала зовнішній діаметр 2,4—2,5 см і товщину 0,8 см.

З бронзових виробів виявлено спіральну пронизку (рис. 6, 7) та дрібні дротяні колечки. Як і в інших пунктах на Трубежі, траплялося виготовлене із червоної пасти дрібне намисто.

Скупчення уламків кераміки зарубинецького типу спостерігалось на площі 80×100 м на південно-західному краю колишнього дюнного масиву Рябці. Тут зафіксовано культурний шар сіро-коричневого піску товщиною 10—15 см. Шорсткі округлободі горщики мали відігнуті назовні або прямі, потоншені чи горизонтально формовані вінця (рис. 5, 2, 3, 6—8). Денця інколи мають закраїну, подекуди — підставкову плитку. На окремих денцях горщиків простежено відбитки злаків, зокрема проса. 48,8 % (63) зібраних на поселенні фрагментів вінець орнаментовані по краю нігтьовими ямками, неорнаментовані — 34,8 % (45), 16,2 % — прикрашені по краю косими чи прямими насічками, інколи досить широкими. Трапляються мініатюрні посудини з діаметром вінець 7 см, денць — 3—4 см, товщиною стінок 0,3—0,4 см. Одну з таких посудин знайдено цілою (рис. 5, 12). Вона являє собою ліпний округлободий горщик з високою прямою шийкою, горизонтально зрізаними вінцями. Висота його 4 см, діаметр вінець — 2,6, бочка — 4 см, денця — 2,3 см. Виявлено фрагменти шести дисків-сковорідок діаметром близько 20 см. Верхня площина їх ретельно заглажена, а в одному випадку ангобована (рис. 5, 9, 10). Чорно та буролощені миски мали ребристу або циліндрично-конічну форму бочка та денця у вигляді слабовираженого піддону (рис. 6, 2). Фрагмент стінки світлоглиняної амфори в тісті сірого кольору має домішки піроксену. Зовнішня його поверхня жовто-рожевого кольору. Тут же виявлено два невеличких фрагменти чорнолакової посудини. Пряслиця біконічної та кулястої форми з лощеною поверхнею або виготовлені зі стінок чорно- та буролощених посудин.

Багато виробів з бронзи: з тонького бронзового листка невелика трапецієподібна підвіска з кільцем для підвішування, орнаментована по зовнішній стороні вибитими штампом п'ятьма точками і лініями, що утворюють трикутник (рис. 3, 15), ще одна трапецієподібна підвіска, більша за розміром, ніж попередня, з відламанною верхньою частиною, орнаментована трьома сферичними кружечками та рядами дрібних насічок (рис. 3, 16), складова частина трапецієподібної підвіски у вигляді сплетеного з трьох тоньких дротин стержня з петлями на кінцях

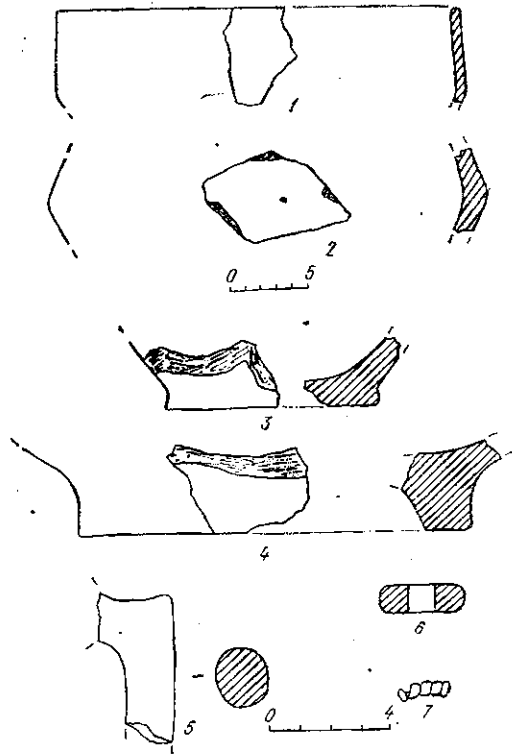

Рис. 6. Зразки лошених посудин з поселення поблизу с. Коржі, урочище Рябці (1—7).

(рис. 3, 13), прикрашена по краю двома вибитими лініями пронизка-трубочка, виготовлена з тоненького бронзового листка (рис. 3, 25), скоба (рис. 3, 38), дротяні кільцеві підвіски (рис. 3, 14), уламок спіралеподібної підвіски. Очевидно, і в цьому пункті існувало бронзоливарне виробництво. Про це свідчать численні знахідки шлаку, краплі застиглої бронзи, дрібний лом у вигляді невиразних пластинок, уламків дроту. Трапляється скляне непрозоре жовтого, зеленого, синього кольорів намісто овальної, підтрапецієподібної та циліндричної форми, одно-дольне і дводольне, бісер (рис. 3, 24). Одна з дводольних намистин, частина якої відбита, мала в середині металеву прокладку. Вона складної конструкції — тоненька прозора трубочка-основа впаяна в тонкостінну сферичну жовтого скла рурочку, що утворює намистину. Між шарами скла існує зазор в 1—2 мм (рис. 3, 23). Цікаві також циліндричної форми намистини: одна з червоного скла, на поверхню якої наплавлено тоненький шар скла оранжевого кольору, друга — з брудно-сірого скла з наплавленим шаром скла чорного кольору.

У липні 1980 р. на південно-західному краю піщаного масиву в розвіяному культурному шарі серед скупчення фрагментів шорсткого і лощеного посуду, деяких бронзових речей знайдено ольвійську мідну монету 50—54 рр. н. е. * На лицевій її стороні зображено голову Зевса направо з надчеканкою, в нижній частині — клеймо-кадуцей. На зворотній стороні, дуже затертій, зображений орел з повернутою направо головою. Діаметр монети 18—19 мм.

Оскільки в урочищі Рябці наявний підйомний матеріал переважно зарубинецького часу, то, очевидно, до комплексу описаних вище знахідок можна віднести і досить численні уламки зернотерок з граніту та дрібнозернистого пісковика.

У 3,5 км від урочища Рябці, нижче по лівому березі Трубежа, за автотрасою Київ—Харків поблизу с. Борщів в урочищі Кут на піщаній гряді в заплаві ріки на багатошаровому поселенні виявлено типово зарубинецьку кераміку та деякі речі (пункт 7), що неодноразово траплялися на добре датованих пам'ятках цієї культури. Скупчення обпаленої обмазки жител з відбитками дерев'яних конструкцій, ліпної шорсткої та лощеної кераміки знайдено на площі 50×30 м. Виділяються невеликі за розмірами горщики з плавно відігнутими назовні вінцями, досить високо піднятими плічками, з округлим бочком (рис. 7, 1). На поселенні виявлено три типи горщиків сіро-бурого та рожево-бурого кольорів (рис. 7, 2—5). Проте трапляються і фрагменти горщиків біконічної форми. Орнамент у вигляді пальцевих відбитків нанесений недбало, ямки по краю і зверху вінець мають різні розміри, частоту, нахил. Характерною ознакою шорсткого посуду з цього поселення є велика кількість домішок в тісті, зокрема шамоту та граніту. На денцях посудин помітні відбитки проса. Знайдено фрагменти темно-коричневих та чорних лощених мисок двох видів: широко відкритих з косозрізаними з середини і граненими по краю вінцями, кутастим валиком у місці переходу від плічків до вінця (рис. 7, 7) та ребристих посудин (рис. 7, 8). Часто миски мали чітко виражений піддон (рис. 7, 11). Траплялися фрагменти округлобоких лощених посудин (рис. 7, 10) та лощених кувалів з колінчастими ручками (рис. 7, 9). До зарубинецьких матеріалів належить також уламок горлової частини світло-глиняної античної посудини, можливо, глека, зі слідами жолобків на місці переходу від тулуба до горла. Колір глини — жовто-сірий із зеленуватим відтінком. На відміну від раніше описаних фрагментів він не має в тісті помітних домішок, у тому числі зерен піроксену. Черепок щільний. Ще один фрагмент стінки належить світлоглиняній амфорі і має зерна піроксену в тісті. Виявлено пряслиця двох видів: біконічні або округлобокі, іноді з лощеною поверхнею (рис. 3, 36).

* Визначення старшого наукового співробітника Інституту археології АН УРСР В. А. Анохіна.

Вироби з бронзи: кільцева підвіска з міцного дроту з розімкненими краями, що заходять один за другий (рис. 3, 30), пронизка з тоненького листка бронзи (рис. 3, 31), деталь якогось виробу з бронзи (рис. 3, 32), рамка поясної пряжки (рис. 3, 37). Одна скляна намистина фіолетового кольору мала близьку до джкоподібної форму (рис. 3, 33), друга синього кольору, дрібна, типу бісеру.

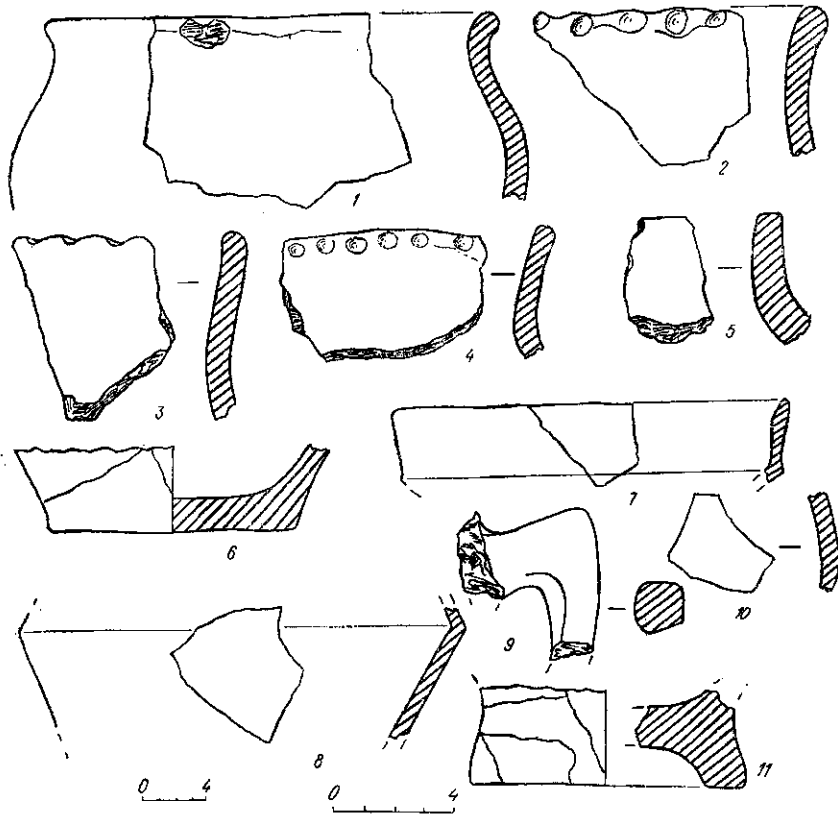

Рис. 7. Шорстки (1—6) та лощені (7—11) посудини з поселення поблизу с. Борщів, урочище Кут.

Зібрані на вищеописаних семи поселеннях матеріали характерні для пам'яток заключного етапу зарубинецької культури Середнього Подніпров'я⁵. Передусім це стосується найбільш поширених знахідок — фрагментів кераміки. Горшки за формами, складом глини, характером орнаментації близькі до другого типу посудин з розташованого неподалік р. Трубіж поселення поблизу с. Зарубинці, де вони датуються рубежем — першими століттями нашої ери⁶. Деякі форми лощених мисок підтверджують пізньозарубинецький характер пам'яток у поріччя Трубежа. Так, широко відкриті миски зі зрізаними вінцями та кутастим валиком у місці переходу від плічків до вінця, фрагмент якої виявлено поблизу с. Борщів, за визначенням Є. В. Максимова, відповідають мискам третьої групи варіанту Б і характерні для пізньозарубинецьких комплексів після рубежу нашої ери⁷. На пізньозарубинецьких пам'ятках часто трапляються і миски ребристих

⁵ Максимов Є. В. Археологічні дослідження на поселенні поблизу с. Зарубинці. — Археологія, 1964, 17, с. 78.

⁶ Максимов Є. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — Киев, 1977, с. 88, 169, табл. XXXI.

⁷ Максимов Є. В. Хронология древностей зарубинецкой культуры. — МИА, 1969, № 160, с. 24.

форм типу виявлених на поселеннях біля Баришівки сіл Коржі та Борщів. На Київщині ребристі форми мисок побутують на таких пізніх поселеннях, як Лютиж, Таценки та ін.

До форм посуду зі стародавніми традиціями, слід віднести лошені миски на піддонах та кухлі з колінчастими ручками, фрагменти яких досить часто трапляються на поселеннях уздовж Трубежа. Миски на піддонах характерні, як правило, для ранніх пам'яток⁸, проте відомі і на поселеннях I ст. до н. е.—I ст. н. е., наприклад, на городищі Баби-на Гора поблизу Канева⁹. На вже згадуваному поселенні поблизу с. Зарубинці миски з кільцеподібною ніжкою-піддоном мають характерне гостре ребро, іноді кутастий валик. Датуються вони рубежем нашої ери¹⁰.

На Трубежі лише в урочищі Рябці неподалік с. Коржі і в урочищі Острів біля Баришівки виявлено циліндрично-конічні миски почепського типу.

Уперше зафіксовано на цій території фрагменти світлоглиняних амфор з домішкою піроксену в тісті*. Такі амфори широко відомі на зарубинецьких пам'ятках, зокрема на Суботовському поселенні, де вони датуються рубежем — I ст. н. е.¹¹ Знахідка ольвійської монети середини I ст. н. е. дає можливість уточнити висловлену ще у 1959 р. думку про повну відсутність на території лісостепової зони УРСР або в глибині степу монет ольвійського карбування римського часу¹². Вона може свідчити на користь міркування Є. В. Максимова про те, що розквіт ранньоримського імпорту в Середнє Подніпров'я слід пов'язувати саме з першою половиною I ст. н. е., коли в Ольвії, головному центрі античної торгівлі Лісостепового Придніпров'я, після гетського розгрому знову розпочався економічний підйом¹³.

Часто знаходять на пізньозарубинецьких поселеннях й дрібні виробы з бронзи — дротяні пронизки у вигляді довгої спіралі та з листових пластинок ручочки, пінцети, голки, різноманітні колючки з неспаяними кінцями, кільцеві, двоспіральні (очкоподібні) та трапецієподібні підвіски. На думку О. М. Приходнюка, очкоподібні та трапецієподібні підвіски своїм корінням сягають області прибалтійських племен, і зарубинецькі племена Верхнього Подніпров'я могли їх перейняти на рубезі нашої ери¹⁴. Трапецієподібні підвіски відомі на Поліссі, зокрема на Почепському могильнику¹⁵, на могильнику в с. Отвержичі¹⁶. Вони побутують на поселеннях в заплаві Трубежа, та інших пунктах поблизу Києва, серед них неподалік сіл Бортиччі та Старосілля¹⁷. Слід зазначити, що трапецієподібна підвіска з поселення в урочищі Рябці поблизу с. Коржі (рис. 3, 16) має такий самий орнамент, що і підвіска, яку знайшов на цьому самому поселенні А. П. Савчук¹⁸.

Скляне і пастове намисто різних форм часто знаходять на зарубинецьких пам'ятках¹⁹. Відомо воно і на поселеннях інших культур рубезу—початку I тисячоліття²⁰. Деякі види намиста можуть відіграти

⁸ Кухаренко Ю. В. Зарубинецька культура. — САИ, 1964, Д1-19, с. 28.

⁹ Максимов Е. В. Среднее Поднепровье..., с. 156, табл. XVIII, 11.

¹⁰ Максимов Е. В. Археологічні дослідження..., с. 82, табл. V, 7—10, 13.

* Автор висловлює подяку за допомогу в опрацюванні матеріалів античного виробництва старшому науковому співробітнику Археологічного музею Центрального науково-природничого музею АН УРСР Н. О. Лейпунській.

¹¹ Максимов Е. В. Памятники зарубинецкого типа в с. Суботове. — КСИА АН УССР, 1960, вып. 9, с. 32—38.

¹² Брайчевський М. Ю. Римська монета на території України. — К., 1959, с. 49.

¹³ Максимов Е. В. Среднее Поднепровье..., с. 95.

¹⁴ Приходнюк О. М. Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI—IX ст. н. е. — К., 1980, с. 94—95.

¹⁵ Поболь Л. Д. Новые зарубинецкие могильники на Туровщине. — МИА, 1969, № 160, с. 128, рис. 7, 2.

¹⁶ Каспарова К. В. Могильник и поселение у дер. Отвержичи. — МИА, 1969, № 160, с. 153, рис. 16, 2, 3, 5.

¹⁷ Савчук А. П. Вказ. праця, с. 83, 86, рис. 1, 1, 20, 21, 44, 46, 47.

¹⁸ Там же, с. 84, рис. 1, 21.

¹⁹ Кухаренко Ю. В. Вказ. праця, с. 40, табл. 18.

²⁰ Вязьмитина Е. М. Золотобалковский могильник. — Киев, 1972, с. 137—142.

певну роль у датуванні археологічних комплексів. Досить поширеними в перших століттях нашої ери у Північному Причорномор'ї були намистини з внутрішньою позолотою, серед них і дводольні, в яких прокладка золотої фольги заплavлялася між шарами скла²¹. Такого типу дводольна намистина виявлена на поселенні в урочищі Бирки поблизу с. Селище. На цьому самому поселенні знайдено намистину, в якій металева прокладка наносилася на скляну трубочку, впаяну в більшу за розмірами. Подібної конструкції намистина, але частково пошкоджена, відома і з поселення в урочищі Р'ябці біля с. Коржі. За визначенням К. М. Алексеевої, такі намистини характерні лише для римського часу I—II ст. н. е.²² В основному у II—IV ст. н. е. були поширені у Північному Причорномор'ї видовжені й джжкоподібні поліхромні намистини з чорного скла, орнаментовані білими фестонами²³. Одна такого типу намистина виявлена на поселенні поблизу с. Селище. Раніше, у II—I ст. до н. е., набувають поширення намистини з бородавчатыми очками²⁴, типу знайденої в урочищі Острів поблизу Баришівки.

На основі досліджених матеріалів ми можемо визначити характер і час виникнення та існування пізньозарубинецьких селищ в середній течії р. Трубіж. Зібрані матеріали аналогічні зарубинецьким комплексам перших століть нашої ери Середнього Подніпров'я.

Не можна погодитися з твердженням про те, що пізньозарубинецькі старожитності в поріччі Трубежа подібні до пам'яток Верхньої Десни. Показовими в цьому відношенні є форми посуду, зокрема лощених мисок. Якщо на Верхній Десні в першій чверті I тисячоліття н. е. переважають миски циліндрично-конічної форми і рідко трапляються ребристі²⁵, то на Трубежі поширеними були миски гострореберної форми. Слід зазначити, що такі миски з високими вертикальними вінцями з'явилися в I ст. н. е. спочатку на Середньому Подніпров'ї, а згодом у Верхньому Подесенні²⁶. У Подесенні в першій чверті I тисячоліття н. е. невідомі диски-сковорідки, поширені на Трубежі²⁷. Ми згодні з думкою П. М. Третьякова про те, що на Лівобережжі Дніпра склалися локальні особливості пізньозарубинецького угруповання, які згодом були перенесені на Десну²⁸. Г. Н. Пронін не заперечує проникнення на рубежі нашої ери носіїв зарубинецької культури на територію юхнівських пам'яток, але вважає, що культура почепського типу склалася на Середній і Верхній Десні²⁹. Так чи інакше, в першій чверті I тисячоліття н. е. пізньозарубинецькі поселення Потрубіжжя поряд з заплавленими поселеннями типу Грині, Таценки, Казаровичі та Лютіж відіграли певну роль у формуванні пам'яток почепського типу. Ймовірно також і те, що міграція зарубинецьких племен з Середнього Подніпров'я на Верхню Десну відбувалася не лише по Десні, від її гирла до верхів'їв³⁰, а й по Трубежу. Як показали розвідки пізньозарубинецьку кераміку знайдено на пам'ятках, що розташовані на лівому березі Трубежа, зокрема поблизу с. Пристроми в урочищі Кругляк, Кінський Гай (три пункти), с. Вовчків, в урочищі Великий Баличин. На останньому вияв-

²¹ Алексеева Е. М. Античные бусы Северного Причерноморья. — САИ, 1978, Г1-12, с. 29—30, табл. 26, 5, 6.

²² Там же, с. 27, табл. 26, 73—77.

²³ Там же, с. 48, рис. 14, табл. 29, 3; 30, 54.

²⁴ Там же, с. 54, 55, рис. 14, табл. 32, 1—5.

²⁵ Заверняев Ф. М. Почепское селище. — МИА, 1969, № 160, с. 108, 109.

²⁶ Максимов С. В. Взаемовідносини зарубинецьких та степових племен Подніпров'я. — Археологія, 1978, 28, с. 47.

²⁷ Пронин Г. Н. Некоторые вопросы изучения памятников почепского типа. — СА, 1979, № 1, с. 61.

²⁸ Третьяков П. Н. Итоги изучения зарубинецких древностей. — МИА, 1969, № 160, с. 13.

²⁹ Пронин Г. Н. Вказ. праця, с. 61.

³⁰ Зеленецька І. Б. Нове поселення зарубинецького типу в Подесенні. — Археологія, 1980, 33, с. 86.

лено фрагмент чорнолощеної широко відкритої миски з кутастим валиком у місці переходу від плічків до вінець, аналогічної мисці з поселення в урочищі Кут біля с. Борців. Слід зазначити, що три з названих вище п'яти пізньозарубинецьких поселень повністю або частково зруйновані піщаними кар'єрами.

На нашу думку, поселення в заплаві Трубежа з'явилися у I ст. н. е. Якщо припустити, що ольвійська монета середини I ст. н. е. з поселення поблизу с. Коржі, урочище Рябці, потрапила на Трубіж наприкінці I ст.—на початку II ст. н. е., то саме поселення в цьому пункті, можливо, виникло на декілька десятків років раніше, принаймні у 70—80-х роках I ст. н. е. Виникнення пізньозарубинецьких поселень на Трубежі у I, а не II ст. н. е. підтверджує і те, що на більшості територіально близьких до Трубежа мисових поселеннях правого берега Дніпра, таких, як Ходорів, Монастирек, Балико-Щучинка, Бабина Гора, життя припиняється в основному у I ст. н. е. Ці поселення мають багато спільного з виявленими у заплаві Трубежа. Ймовірно, що населення цих мисових поселень брало участь у створенні пам'яток у заплаві Трубежа.

Існували вони в першій чверті I тисячоліття н. е.* Згодом, у III—IV ст., в цьому районі одночасно з поселеннями черняхівської культури поширилися пам'ятки київського типу³¹. На деяких з них кераміка та інші знахідки черняхівської культури простежуються в комплексах жител разом з матеріалами київського типу. Такі комбіновані черняхівсько-київські пам'ятки відомі в середній течії Трубежа, як в заплаві ріки, так і на краю чорноземного плато (Хлопків I, II), тобто в характерних для черняхівської і київської культур топографічних умовах.

Матеріали київського типу — кухонна кераміка, гострореберна миска зі слабим лошінням, глиняні диски з ледве вираженим бортиком, сплюснені біконічні пряслиця з широким отвором, безперечно, мають прямий зв'язок з описаними вище пізньозарубинецькими пам'ятками першої чверті I тисячоліття н. е. Отже, в Середньому Потрубіжжі простежуються трансформація і подальший розвиток зарубинецьких елементів, що слід брати до уваги при вивченні проблеми генетичних зв'язків між зарубинецькою культурою та пам'ятками київського типу.

Ю. В. КОСТЕНКО

Памятники зарубинецкой культуры на Трубеже

Резюме

В статье публикуются находки первой четверти I тысячелетия н. э., собранные автором в результате разведок на семи поселениях зарубинецкой культуры в пределах территории Барышевского района Киевской области. Наибольший интерес представляет найденная возле с. Коржи, урочище Рябцы, медная ольвийская монета 50—54 гг. н. э. Кухонная, столовая и амфорная керамика, изделия из бронзы, в частности кольцевые, двухспиральные и трапецевидные подвески, стеклянные и пастовые бусы, в целом характерны для памятников заключительного этапа зарубинецкой культуры Среднего Поднепровья.

Возникшие в I в. н. э. в среднем течении р. Трубеж поселения сыграли определенную роль в формировании памятников почепского типа. Трубеж служил одним из каналов миграции зарубинецкого населения из Среднего Поднепровья на Верхнюю Десну.

Дальнейшее развитие зарубинецких элементов нашло отражение на известных на этой территории комбинированных черняховско-киевских памятниках. — III—IV ст. н. э.

* А. П. Савчук на зарубинецькому поселенні поблизу с. Пасішна знайшов фібулу середньоевропейського типу III—IV ст. н. е. (Савчук А. П. Вказ. праця, с. 84—85).

³¹ Костенко Ю. В. Пам'ятки I тис. н. е. в поріччі р. Трубіжа. — Археологія, 1978, 28, с. 99—112.